

Het jachtbedrijf met de stootvogel in Waalre en omgeving (16e -18e eeuw), deel 1.

Jacques Bijnen

Dit artikel is integraal overgenomen uit de onlangs verschenen genealogie van de familie Bijnen. Vele leden van dit, vanaf het midden van de 15e eeuw, uit Waalre stammende geslacht beoefenden de valkerij in al haar vormen. Het onderwerp beoogt enig inzicht te geven in het ontstaan en de tradities van het jachtbedrijf met de stootvogel in Waalre en omgeving.

Ontstaan van de valkerij in de Kempen

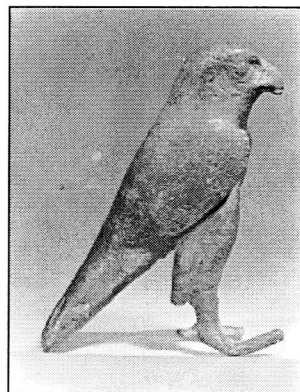
De jacht op levende buit als voedsel is zo oud als de mens zelf. Om zijn doel te bereiken heeft hij de ingeboren jachtdrift van het dier aangewend tot eigen voordeel. In het jagen met roofvogels (=stootvogels) benut de mens het jachtinstinct van deze dieren aanvankelijk tot zijn voordeel en in een later stadium tot zijn genoegen. De passie voor de jacht met vogels ligt in de kunst om de moed, kracht en snelheid, alsmede de scherpte van gezicht van de stootvogel zodanig onder controle te hebben en te leiden dat men op een bepaald tijdstip zijn vlucht op een vrije prooi in de vrije natuur kan laten uitvoeren.

De oudste overleveringen situeren de oorsprong van de valkerij in Centraal-Azië bij de Chinese Hia-Dynastie (2205-1706 voor Chr.).

Chinese tekening van de (veel latere) Yüan Dynastie met jagende Genghis Khan (†1227). De witte valk symboliseert zijn krijgshaftigheid en moed.

Omstreeks 1200 voor Chr. wordt een reliëf van een Egyptische valk in zandsteen gedateerd. Onder andere de Egyptenaren vereerden de vogel als zijnde heilig. Voor hen was de hoog in de hemel zwevende valk bij uitstek een verschijningsvorm van het goddelijke. Bronzen valkenbeeldjes werden door particulieren in de tempel opgesteld als teken van eerbied en in de hoop daardoor goddelijke bescherming te verkrijgen.

Bronzen valkenbeeldjes uit de bloeitijd van de Egyptische valkenerediensten tussen 700 en 300 voor Chr. (hoogte circa 17 cm). (Collectie Rijksmuseum van Oudheden te Leiden)

Uit omstreeks 350 na Chr. stamt de eerste betrouwbare mededeling over de valkerij in West-Europa. Rond 600 is de jacht met de valk een geliefde sport bij adel en geestelijkheid. In het licht van een gestegen belangstelling voor het spel met de valk stelde de Duitse keizer Frederik II (1194-1250) - zelf een gepassioneerde valkenier - een manuscript op, waarin hij zowel de vogels zelf als de vangwijze en de verzorging ervan beschreef. In de tweede helft van de Middeleeuwen is de jacht met de valk boven alle andere vormen van jacht geëvalueerd tot een symbool om de voorname positie van vorsten, adel en geestelijkheid in de Westerse wereld te benadrukken.

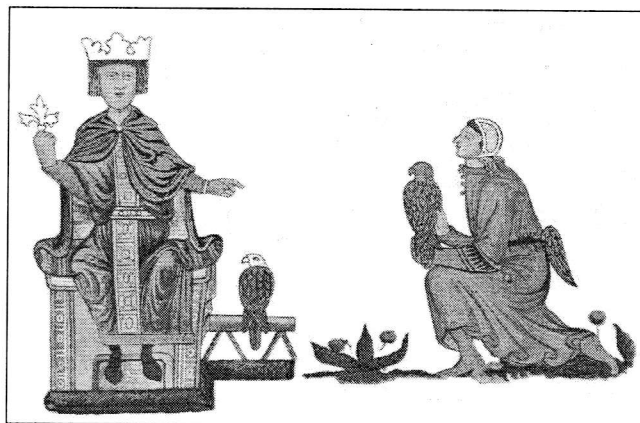
Met de valk op eendenjacht. Mozaïek uit de vierde eeuw, opgegraven in Argos: een van de oudste afbeeldingen van de valkerij in Europa.

Mede door toedoen van Maria van Bourgondië (1457-1482), dochter van Karel de Stoute en landvoogdes van de Nederlanden, vestigde zich in de 16e eeuw de faam van de Brabantse valkerij aan de West-Europese hoven. Maria was vaak te vinden op haar kasteel te Turnhout en ze hield zich vooral bezig met de jacht en met de rechtspraak hiervan.

Maria van Bourgondië huwde met de Habsburger en latere keizer Maximiliaan van Oostenrijk (1459-1519). Evenals Maria was hij een hartstochtelijk jager (hij liet zelfs een handschrift na, dat over valkerij handelt). Na het vroegtijdig

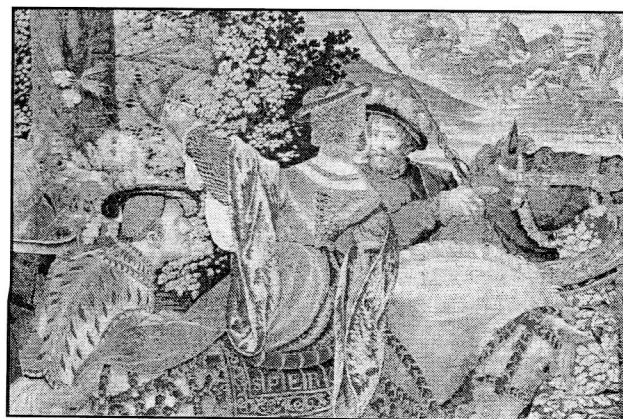
overlijden van zijn vrouw stuurde hij in 1510 zijn oppervalkenier Simon

Hagenauer naar Turnhout om toezicht te houden op het jachtdomein. (Opvolgster van Maria als landvoogdes over de Nederlanden werd Margaretha van Oostenrijk, tot 1530.) Vervolgens - onder het regentschap van Maria van Hongarije, zus van keizer Karel V (en opvolgster van Margaretha) - beleefde de jacht in de Nederlanden een nooit gekende bloei. Zij had een passie voor de jacht en verbleef vaak - ook voor lange periodes - op het kasteel te Turnhout. In 1543 werd zij door Karel V benoemd tot opperjachtmeesteres van Brabant. Dankzij haar werd Turnhout het cen-

Keizer Frederik II met zijn valkenier (1247).

trum van de valkerij (voor alles wat toentertijd in noord en zuid naam en rang had). De valkeniers uit Turnhout en omgeving leverden hun vogels aan de

Maria van Hongarije in feestelijke jachtkleding; met de rug naar de toeschouwer gekeerd, gezeten op haar paard en haar valk op de linkerhand. Detail uit het wandtapijt 'De grote jachten van Maximiliaan' van Bernart van Orley, omstreeks 1530.

Zij beheersten als geen ander de hoge kunst van dressuur en traditie om de vogels geschikt te maken voor de jacht.

Na het vertrek van Maria uit Turnhout (1556) bleef tot in de 17e eeuw de jacht een hoofdmotief voor de belangstelling voor Turnhout. Onder meer Frederik Hendrik, zijn broer Philips Willem (1612) en zijn vrouw Amalia van Solms (1649) namen deel aan valkenjachten in Turnhout en Arendonk. De gegevens over jaarlijks te houden jachten strekken tot 1682. Omstreeks die tijd kwam er een eind aan het glorietijdperk voor deze Kempische stad.

Het vaandel van het verstaan van de kunst valken te vangen en te trainen voor de jacht zou overgaan naar de Noord-Brabantse Kempen, waarvan Valkenswaard het bolwerk en eind 18e - begin 19e eeuw het eindpunt van de West-Europese hofvalkerij en van de valkerij in het algemeen werd.

Koning Konrad, gevolgd door zijn valkenier. (Illustratie (1268), uit de Manesse-codex, Universiteit Heidelberg)

Mongools-Turkse miniatuur van een jachtstoet. (Topkapi Saray Museum, Istanbul)

Gebrandschilderd glasraam in het Kasteel du Four te Retie (grensgemeente van Turnhout en Arendonk), voorstellende Maximiliaan van Oostenrijk en Maria van Bourgondië op valkenjacht. (Edward Martens, 1906)

Rechtspraak

Dat het zwaartepunt van de valkerij destijds (14e-15e eeuw) in de Antwerpse en Noord-Brabantse Kempen lag, valt op te maken uit de oprichting van een arbitragehof - *Valkhof* genoemd - voor de jacht met de vogel. Dit in circa 1410 te Turnhout ingestelde gerecht wordt toegeschreven aan hertog Antoon van Bourgondië. Valkeniers konden aan dit hof, dat enig in zijn soort was, hun onderlinge geschillen en betwistingen voorleggen. De rechtspraak van het Valkhof steunde op het gewoonterecht, waarmede - met de ongeschreven wetten ervan - alleen valkeniers vertrouwd waren.

IJzeren, beschilderde deur uit omstreeks 1665 van het Valkhof te Turnhout; boven voorstellende de jacht 'pluimen met pluimen', daaronder een toespeling op de jacht 'haar met haar'. (Taxandriamuseum, Turnhout)

Gebruiken en opvattingen bij de jacht

De middeleeuwse adel koesterde zeer bijzondere opvattingen omtrent de jacht, die zij met hartstocht, passie en vakmanschap bedreef. Het was beneden de adellijke waardigheid het wild met pijl en boog, strikken of vallen te

verschalken.

Het jachtbedrijf was pas edel als het wild door een confrontatie met gelijksoortige werd overmeesterd: 'haar met haar' en 'pluimen met pluimen'. Lopend wild kreeg af te rekenen met de hondenmeute; het vliegend wild vond zijn tegenstander in de jachtvogel. De jacht met de vogel noemde men, indien de prooi in duikvlucht werd geslagen, de *hoge vlucht*. Deze jacht was het spectaculairst en hiervoor zette men de valk in. Haviken en sperwers daarentegen trachtten in horizontale vlucht hun prooi te overmeesteren; dit heette de *lage vlucht*.

Het recht om te jagen met bijvoorbeeld de vogel was vrij. Dit recht was geworteld in het oude volks- en gewoonterecht. Het oudste jachtrecht was het recht van vrije jacht. De Brabanders bezaten ook later, toen het jachtrecht in handen was gegeven van grootgrondbezitters of als heerlijk recht was verleend aan bepaalde personen, een nader omschreven jachtrecht om vrij te jagen op 'de kleine jacht', met name hazen, vossen, konijnen en alle gevogelte. Dit recht werd in 1356 erkend door hertog Weceslaus en zijn echtgenote Johanna. Nog in 1773 verklaarden Valkenswaardse valkeniers hierover dat binnen de heerlijkheid Waalre en Valkenswaard nimmer een valkenier was belet om met de vogel overal te mogen jagen, behalve in de zogenoemde vrije waranden (=afgesloten jachtterreinen).

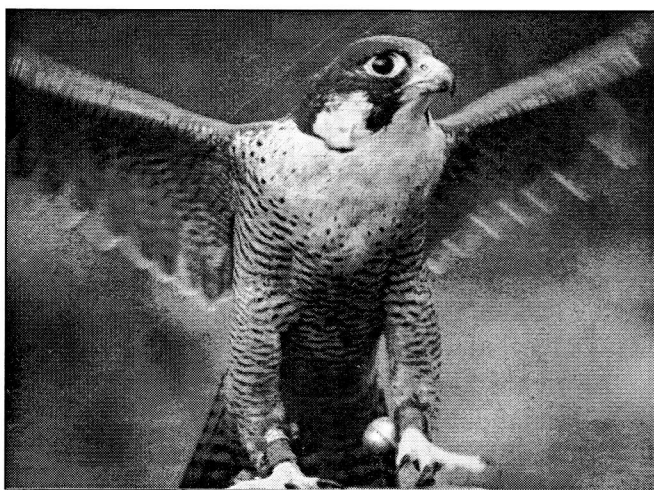
Het jachtseizoen viel van Sint-Jansdag (24 juni) tot Sint-Maartensdag (11 november).

Valkeniers

Om een aanstelling tot Mr. valkenier aan een hof te verkrijgen moest men schildboortig zijn, d.w. z. door geboorte gerechtigd een schild te dragen of te voeren (= vier vrijgeboren bekende grootouders kunnen aantonen) en te paard met schild en speer ten strijde mogen trekken (dit is van ridderslijke, adellijke, aanzienlijke afkomst zijn). Dit getuigt van de hoge oudheid van het valkenierswezen. Mogelijk moeten we in dit licht de verklaring *voer die gerechte waerheit* d.d. 16 juli 1568 - opgesteld en bezegeld door de schepenen van Waalre en Valkenswaard - zien, waarin over de (vijf) zonen

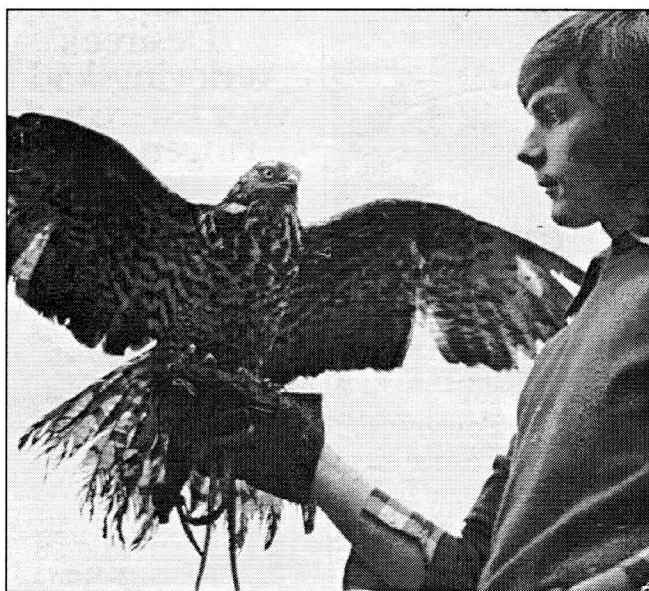

van Ghysbrecht en Kathelijn werd verklaard dat het hun wettige kinderen waren en geboren *in onsen dorpe*. De uitleg is, dat deze kinderen uit erkende (=vrije) ouders waren geboren; de vrijheid van hun vader was genoeglijk bekend, want in veel gevallen werd hij door de schepenen vermeld met vier namen (patroniemen): Ghysbrecht (Bertel)meus Jannen Wouters. De bezegeling van dit document steunt de veronderstelling dat deze verklaring diende om elders (buitenland) te tonen voor het verkrijgen van een aanstelling. Bij een benoeming in Frankrijk gold het wettelijk vereiste dat de Mr. valkenier van adel moest zijn. Dit beletsel werd omzeild door toepassing van een decreet van 1697, waarin iemand door zijn ambt aan het hof - voor de duur van zijn ambt - werd geacht op persoonlijke titel tot de adelstand te zijn verheven. De rang was die van schildknaap met als titel jonkheer. De valkeniers en hun helpers werden ook gestoken in kleding en wel (rok, vest, broek, hoed en kousen) in de kleuren van het hof. De meestervalkenier was verantwoordelijk voor de knechten en jongens. Het stond hem vrij deze zo nodig zonder verlof van bovenaf te straffen of namens de keurvorst te ontslaan. Vrijwel alle valkeniers uit onze streek waren katholiek, doch na 1648 bevonden er zich er ook protestanten onder. Doorgaans bleven zij hun woonplaats of geboortestreek trouw, soms echter vestigden zij zich voorgoed elders, zoals (omstreeks 1700): Willem Bijnen en Jan Huibert Bijnen te Wenen en Henrick Laureijs Bijnen te Lüneburg-Celle.

Vijfjarige slechtvalk strekt zijn vleugels.

Meestal hadden de valkeniers een vast dienstverband aan het hof of bij een heer. De betrekking ging doorgaans over van vader op zoon. Als knaap van 12 jaar werkte men onder leiding van vader mee in het valkbedrijf en moest daar als beginneling allerlei karweitjes opknappen om zich zodoende het vak, de gewoonten en manieren van het bedrijf eigen te maken. Een scherp gezicht, een uitstekend gehoor en een sobere levenswijze was een vereiste. Thuis leerde men het vangen, 'treinen' en leren van de valken. Om met succes het vertrouwen van de argwanende jachtvogels te winnen waren zachtheid van gemoed en een eindeloos geduld nodig. Door deze eigenschappen en door zich met hart en ziel aan dit beroep te wijden ontstond een voortreffelijke vak-kennis en werd de valkenier een graag geziene medewerker aan de hoven. De algemene opvatting was dat de valkenier een bevoorrechte positie had en over voortreffelijke eigenschappen beschikte, waardoor hij - staande tussen het hofleven en de natuur - uitgroeide tot een compleet mens.

Jongeman met een havik (1975).

Wordt vervolgd, in de volgende uitgave van de *Blauwe Klauwier*.

